

مفهوم، تعریف و ضرورت برنامه‌ریزی توسعه روستایی

دکتر نصرالله مولایی هاشجین

چکیده:

برنامه‌ریزی توسعه روستایی، فرآیندی هدفمند با مشارکت روستاییان بوده که نتیجه آن تحقق توسعه همه جانبه در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خواهد بود.

در این مقاله با بهره‌گیری از منابع و از اطلاعات و تجربیات ضمن تعریف مفاهیم برنامه‌ریزی توسعه، برنامه‌ریزی روستایی، توسعه روستایی و برنامه‌ریزی توسعه روستایی و جمع‌بندی در هر زمینه به ارائه ضرورت برنامه‌ریزی توسعه روستایی پرداخته می‌شود.

۱- برنامه‌ریزی:

از برنامه‌ریزی تعاریف متعددی ارائه شده است، فریدمن^۲ در رابطه با برنامه‌ریزی چنین نظر می‌دهد:

برنامه‌ریزی به صورت اصولی نوعی تفکر در باره مسائل اجتماعی و اقتصادی است به صورت قاطعی جهت‌گیری آینده‌نگری دارد و به صورت عمقی به روابط، اهداف و تصمیمات همه جانبه توجه دارد و به شدت در زمینه خط‌مشی و برنامه‌ریزی جامعیت را می‌طلبد جایی که این گونه معیار تفکر بکار رود می‌توان از پیش تصور کرد که آنجا برنامه‌ریزی در دست انجام است.^۳

برنامه‌ریزی عبارات است از پوشش هدایت عقلایی مکانیزم تصمیم‌گیری در امور توسعه اقتصادی - اجتماعی در ابعاد زمانی بلندمدت، میان مدت و کوتاه مدت به منظور بهره‌برداری منطقی و هماهنگ از امکانات و منابع در جهت تأمین نیازمندیهای عمومی و اساسی جامعه.

- برنامه‌ریزی یک جریان آگاهانه است که به منظور دستیابی به اهداف معین و مشخص، انجام یک سلسله اقدامات و فعالیتهای مرتبط به یکدیگر را در آینده پیش‌بینی می‌کند.^۴

برنامه‌ریزی فعالیت است که با اراده و کنترل یک سیستم آن را به سوی هدفهای هماهنگ در رابطه با نظام ارزشی جامعه هدایت می‌کند.^۵

دکتر مهدوی^۶ برنامه‌ریزی را این چنین تعریف می‌کند: برنامه‌ریزی بطور کلی نوعی تفکر در باره مسائل اجتماعی و اقتصادی است که نتیجه آن به صورت منطقی و علمی موجب بهبود زندگی انسانها خواهد شد.

بطور کلی از زمانی که انسان برای شناخت محیط خود و تلاش برای رفع تنگناها و مشکلات و نیازهای خود به تکاپو پرداخت در حقیقت دست به یک نوع برنامه‌ریزی زد. هر چند سطح نیاز و توقعات وی از زندگی از گذشته تاکنون بیشتر شده است.

با توجه به تعاریف فوق در صورتی که خواسته باشیم تعریفی کلی از برنامه‌ریزی داشته باشیم می‌بایستی برنامه‌ریزی را قراردادن اعمال و رفتار در چارچوب مکان و زمان و کوششی در راستای انتخاب بهترین برنامه‌ها برای رسیدن به هدفهای مشخص بدانیم.

علم برنامه‌ریزی بطور جدی و فعال در قلمرو جغرافیا مطرح است و جغرافیادانان می‌توانند به عنوان یکی از موجه‌ترین عاملان در برنامه‌ریزی‌ها عمل نمایند چراکه برنامه‌ریزی ناحیه‌ای^۷، برنامه‌ریزی شهری^۸، برنامه‌ریزی روستایی^۹ شاخه‌هایی از جغرافیای انسانی را تشکیل می‌دهند.^{۱۰}

برنامه‌ریزی روستایی تعیین یک طرح مشخص و یک الگوی صریح جهت توسعه و شکوفایی زندگی روستایی با پیش‌بینی و آینده‌نگری مسائل خاص اجتماعی و اقتصادی جهت توسعه است که نمی‌تواند بدون توجه به امکانات مادی و انسانی موجود در روستاها صورت گیرد.

برنامه‌ریزی روستایی عبارت است از تعیین هدف، وضع خط مشی و نحوه اجرای طرحی مشخص و پیش‌بینی در مکانهای روستایی براساس تحقیقات اجتماعی و اقتصادی جهت توسعه و پیشرفت کمی و کیفی جامعه روستایی^{۱۸}.

برنامه‌ریزی روستایی عبارت است از سلسله عملیاتی که در آن رسیدن هر چه بیشتر رفاه ساکنان روستا و حفاظت از سیستم بیولوژی محیط طبیعی روستا تصریح شده است بر این اساس در برنامه‌ریزی روستایی دو دیدگاه مشخص یعنی رفاه ساکنان روستا و حفظ محیط طبیعی روستا و جلوگیری از تخریب و آلودگی آن مورد عنایت است^{۱۹}.

برنامه‌ریزی روستایی مراحل تشخیص و تعیین عوامل پیچیده طبیعی و انسانی روستا است که آن عوامل در ایجاد و یا توسعه عوامل دیگر در آن روستا مؤثر هستند و به وسیله آن می‌توان تعیین و پیش‌بینی نمود که باید چه میزان تغییر در یک عامل طبیعی و یا انسانی در یک روستا وجود آید تا یک اجتماع روستایی ضمن رسیدن به رفاه اجتماعی و اقتصادی بدون تخریب محیط طبیعی، محیط آرام و مساعدی برای زندگی داشته باشد^{۲۰}.

بطور کلی برنامه‌ریزی روستایی به عنوان یک مکانیسم مناسب جهت حل معضلات و تنگناهای روستا با بهره‌گیری از امکانات محیط طبیعی آن به منظور دستیابی به توسعه همه جانبه به عنوان هدف اساسی برنامه‌ریزی محسوب می‌شود. و دستیابی به توسعه روستایی بدون برنامه‌ریزی با در نظر گرفتن اصول مشخص آن امکان‌پذیر نمی‌باشد.

۴- توسعه روستایی ۲۱:

بانک جهانی توسعه روستایی را چنین تعریف می‌کند:

"توسعه روستایی استراتژی است که برای بهبود زندگی اقتصادی و اجتماعی گروه مشخصی از مردم که همان روستائیان فقیرترند طراحی می‌شود این استراتژی در پی گسترش دادن منافع توسعه در بین فقیرترین افرادی است که در نواحی روستایی به دنبال امرار معاش هستند^{۲۲}.

توسعه روستایی عبارتست از ارتقاء استانداردهای زندگی توده‌های کم درآمد ساکن در نواحی روستایی^{۲۳}.

توسعه روستایی عبارت از بلوغ اندیشه‌ها و تلاش پیگیر و اقدام مصممانه روستائیان برای بهسازی جامعه خویش از طریق خودآموزی، خودیاری و همیاری، براین اساس مقدمه توسعه

آل جی- لبرت^{۱۲} توسعه را این چنین تعریف می‌کند: توسعه در عمل به معنای یک رشته گذار است که در آن یک جامعه و اجزای ترکیب کننده آن با آهنگی هر چه سریعتر و با هزینه‌ای هر چه کمتر، با توجه به همبستگی جمعیتها و جمع‌های کوچک و بزرگ از مرحله‌ای کمتر انسانی به مرحله‌ای انسانی می‌رسند^{۱۳}.

پل استریتن معتقد است: هدف غایی توسعه باید فراهم آوردن بهبود مستمر در وضع افراد باشد و ثمرات خود را نصیب همگان کند. توسعه وقتی معنی دارد که نمایانگر آگاهی از خصایل خاص مردم موردنظر باشد و هویت فرهنگی جامعه را درک و تأیید کند.

به نظر میسرنا توسعه عبارت است از یک فعالیت انسانی که جهت‌گیری فرهنگی دارد و نمایانگر یک تغییر و تحول ارگانیکی است و باید با شرایط مناسب هر کشور و ارزشهای فرهنگی هر جامعه تطابق داشته باشد^{۱۴}.

توسعه اساساً یک عملکرد انسانی است که در آن همه مردم جامعه به طور کلی بسپح می‌شوند، دور باطل فقر و مرض شکسته می‌شود، کیفیت زندگی همه مردم در همه نواحی جغرافیایی بهبود می‌یابد در همان حال مفهوم تازه‌ای از روابط کشور با سایر کشورها در سطوح بین‌المللی مطرح می‌گردد^{۱۵}.

توسعه عبارت است از وسعت دادن یک پدیده در ابعاد مختلف که جامعیت داشته و در برگیرنده توسعه اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و تغییرات رفتار خودی نیز باشد^{۱۶}.

با توجه به تعاریف و برداشت‌های فوق از مفهوم توسعه اولاً توسعه عبارت است از رشد کمی و کیفی در تار و بود اجتماع که در این صورت توسعه را بایستی بهتر شدن روابط تولیدی و افزایش کمی اقتصادی در امر تولید، توزیع و مصرف جامعه و نیز بالا رفتن شرایط کیفی از نظر اجتماعی مانند سطح سواد و آموزش، رفاه عمومی، بهداشت و درمان و... و انسانی‌تر شدن زندگی و روابط اجتماعی دانست و نمی‌توان تنها در محدوده اقتصاد و به کمک دانش اقتصاد بشر را درک و توجیه کرد.

ثانیاً مراد از توسعه، توسعه بدون تخریب و با حداقل تخریب در برابر حداکثر سود جامعه است بطوری که امروزه توسعه با توجه به شرایط محیطی ارزیابی می‌شود. و در این توسعه محیط زیست انسان در یک نقش اصلی و محوری قرار می‌گیرد.

بنابراین توسعه نتیجه برنامه‌ریزی در یک مقطع زمانی و در مکان معین در ابعاد مختلف است که در صورت شناخت و تبیین درست پدیده‌های موردنظر و برنامه‌ریزی بهینه تحقق امر توسعه به مفهوم واقعی آن (ابعاد کمی و کیفی) امکان‌پذیر خواهد بود.

اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی و مؤخره آن در سطح ملی قلمداد می‌شود.^{۲۴}

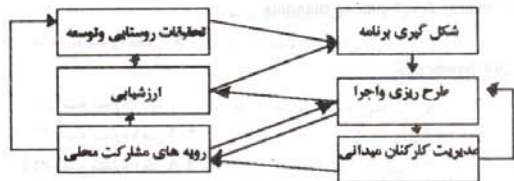
آلبرت واترسون^{۲۵} توسعه روستایی را این گونه تعریف می‌کند: "توسعه روستایی یک فعالیت چند بخشی مرکب است که شامل توسعه کشاورزی و توسعه تسهیلات اجتماعی برای هر فرد روستایی بوده و هدف نخستین آن تقویت رفاه مادی و اجتماعی جمعیت روستایی است."^{۲۶}

بنابراین برای توسعه روستایی احتیاج به برنامه‌ریزی داریم و همانطوری که شناخت و تبیین مقدمه برنامه‌ریزی است برنامه‌ریزی نیز مقدم بر توسعه بوده و برنامه‌ریزی بهینه در نواحی روستایی به منظور دستیابی به توسعه انجام می‌پذیرد.

۵- برنامه‌ریزی توسعه روستایی^{۲۷}:

برنامه‌ریزی توسعه روستایی یک فرآیند بلندمدت و پیشرونده است که دارای اهداف برنامه‌های بلندمدت، برنامه‌های خاص کوتاه مدت و هماهنگ با یکدیگر بوده و مشارکت روستائیان در این فرآیند ضرورت دارد. در صورتی که این فرآیند عملی است که از بالا و پایین برای موفقیت آن فشار آید. برنامه‌ریزی برای توسعه روستا از این جهت کار نسبتاً پیچیده‌ای است و نقش دولت در تنظیم و اجرای طرحها بسیار مهم است.^{۲۸}

چمبرز^{۲۹} فرآیند برنامه‌ریزی توسعه روستایی را در شش حلقه ارتباطی مطابق نگاره (۱) بیان می‌کند. از نظر وی شیوه‌های مدیریتی عامل اصلی توسعه مؤثر روستا است و تدوین برنامه تنها بخشی از مجموعه رویه‌های شش گانه است که برای تغییر و اصلاح یکدیگر بطور مستمر تأثیر می‌گذارند.

نگاره (۱): فرآیند برنامه‌ریزی توسعه روستایی^{۳۰}

از میان شش حلقه ارتباطی به نظر می‌رسد که مشارکت محلی در امر برنامه‌ریزی توسعه روستایی حلقه اصلی و محوری می‌باشد. به این دلیل که افراد محلی (روستائیان) بازیگران اصلی نمایش بوده و پنج حلقه دیگر در حکم شرایط لازم و تسهیل کننده هستند.

اصولاً هیچ کاری نمی‌تواند بدون اندیشه قبلی و تعیین مثنی صریح برای دستیابی به هدفی از پیش تعیین شده موفق باشد. با در نظر گرفتن این اصل کلی توسعه مناطق روستایی نمی‌تواند بدون برنامه‌ریزی صورت پذیرد به همین خاطر برنامه‌ریزی و توسعه روستایی توأم می‌باشند.

۶- ضرورت برنامه‌ریزی توسعه روستایی:

برای تبیین ضرورت برنامه‌ریزی روستایی در راستای دستیابی به توسعه در ابعاد مختلف کمی و کیفی و در زمینه‌های محیطی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سازمانی نیاز به مشخص نمودن ویژگیها، محدودیت، تنگناها و امکانات جوامع روستایی است و از آنجایی که عوامل متعددی ضرورت و لزوم برنامه‌ریزی روستایی را ایجاب می‌کنند در ذیل به رئوس پاره‌ای از آنها پرداخته می‌شود:

- عدم تعادل بین نواحی مختلف یک سرزمین

- عدم تعادل بین نقاط شهری و روستایی و افزایش بیش از پیش این عدم تعادل

- تعداد زیاد و پراکنش نقاط روستایی

- کم جمعیتی نقاط روستایی و عدم امکان ارائه تسهیلات و خدمات به تمامی آنها

- افزایش روند شهرنشینی بویژه در کشورهای در حال توسعه و کاهش روز افزون سهم (درصد) جمعیت روستایی در مقایسه با جمعیت شهری

- افزایش تعداد جمعیت کشورها اعم از سکونتگاههای شهری، روستایی و عشایری و ضرورت تأمین نیاز جمعیت به تولید کشاورزی و صنعتی در نتیجه افزایش میزان تقاضا برای تولیدات روستایی بویژه تولیدات مبتنی بر بهره‌کشی از زمین

- نیاز روزافزون صنایع و کارخانجات به مواد اولیه کشاورزی که عمدتاً این مواد اولیه در نواحی روستایی تولید می‌شوند.

- اهمیت و نقش روستاها از نظر تأمین بخشی از نیازهای غذایی هر جامعه بطوری که اگر این نیازها که عمدتاً کشاورزی است در روستاها تأمین نشوند بناچار از وارد کردن آنها از سایر کشورها خواهند شد.

- انواع آلودگی‌ها در شهرها بویژه آلودگی هوا و صوتی که موجب جریان جمعیت از نقاط شهری به نواحی روستایی اعم از موقت و دائمی می‌شود که در صورت برنامه‌ریزی در زمینه روستاها علاوه بر اینکه می‌توان مهاجرتهای روستایی به شهرها را تقلیل داد وجبات جذب جمعیت خسته از محیط شلوغ شهری را نیز فراهم نمود.^{۳۱}

- زندگی در صدقابل توجهی از جمعیت دنیا بویژه کشورهای در حال توسعه در نواحی روستایی^{۳۲}

- ناچیز بودن ارزش افزوده بخش کشاورزی و صنایع روستایی کوچک و دستی، کاهش سطح درآمد، کمبود زمین برای فعالیت‌های

پاورقی:

1-Planning

2-Friedman

۳- منبع شماره ۷ ص ۳۳

۴- منبع شماره ۸ ص ۸۰

۵- منبع شماره ۷ ص ۳۵

۶- منبع شماره ۱۱ ص ۲۸

7-Regional Planning

8-Urban Planning

9-Rural Planning

۱۰- همان منبع ص ۴۸

11-Development

12-L.J.LEBERT

۱۳- منبع شماره ۶ ص ۴۲

۱۴- منبع شماره ۸ ص ۴۲-۴۳

۱۵- منبع شماره ۱۳ ص ۴۶۵

۱۶- منبع شماره ۱۴ ص ۲۵

17-Rural Planning

۱۸- منبع شماره ۶ ص ۲۴-۲۵

۱۹- منبع شماره ۱۱ ص ۵۲

۲۰- منبع شماره ۲ ص ۴۷

21-Rural development

۲۲- منبع شماره ۱۴ ص ۱۳

۲۳- منبع شماره ۳ ص ۷۳

۲۴- منبع شماره ۵ ص ۱۷-۱۶

25-Albert Waterson

۲۶- منبع شماره ۲ ص ۲۲-۲۱

27-Rural development planning

۲۸- منبع شماره ۱ ص ۷۱

29-Chambers.R

۳۰- منبع شماره ۱۲

۳۱- منبع شماره ۹ ص ۹-۴

۳۲- منبع شماره ۲ ص ۹-۲

۳۳- منبع شماره ۳ ص ۵۰

کشاورزی و وجود بیکاری و اشتغال ناقص

- عدم برخورداری، نامناسب بودن و توزیع نامتعادل خدمات زیربنایی و روبنایی در نواحی روستایی □ ۳۳

منابع:

- ۱- امام‌لی، دیوید و چودری، دی بی - ترجمه ذکایی، محمد سعید - ۱۳۷۰ - ماهیت مسائل و رهیافت‌های توسعه روستایی - گاهنامه روستا و توسعه - شماره سوم - مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی - وزارت جهادسازندگی.
- ۲- دیاس هیران دی و ویکرامانایاک، بی دلیوای - ترجمه فرید، ناصر - ۱۳۶۸ - درسنامه برنامه‌ریزی توسعه روستایی - وزارت جهادسازندگی - مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی.
- ۳- آسایش، دکتر حسین - ۱۳۷۴ - اصول و روش‌های برنامه‌ریزی روستایی - دانشکده پیام نور.
- ۴- زمرمدیان، محمدجعفر - ۱۳۶۴ - اصول و مبانی عمران ناحیه‌ای - چاپخانه طلوع آزادی.
- ۵- شهبازی، دکتر اسماعیل - ۱۳۷۲ - توسعه و ترویج روستایی - دانشگاه تهران.
- ۶- کامران، دکتر فریدون - ۱۳۷۴ - توسعه و برنامه‌ریزی روستایی - مؤسسه انتشارات آوای نور.
- ۷- مجتهدزاده، دکتر غلامحسین - ۱۳۶۸ - مقدمه‌ای بر اصول و مبانی برنامه‌ریزی منطقه‌ای - دفتر آموزش ضمن خدمت وزارت آموزش و پرورش.
- ۸- معصومی اشکوری، سید حسن - ۱۳۷۰ - اصول و مبانی برنامه‌ریزی منطقه‌ای - سازمان برنامه و بودجه استان گیلان.
- ۹- مولایی هنجین، نصرالله - ۱۳۷۳ - برنامه‌ریزی در زمینه توسعه روستایی - سمینار دهم‌اران استان گیلان - استانداری گیلان.
- ۱۰- ۱۳۷۷ - برنامه‌ریزی توسعه خدمات زیربنایی و روبنایی در نواحی روستایی از دیدگاه جغرافیا - مطالعه موردی: شهرستان خلخال - رساله دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی - دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.
- ۱۱- مهدوی، دکتر مسعود - ۱۳۶۹ - مفهوم برنامه‌ریزی روستایی و اهداف آن - پژوهش‌های جغرافیایی - شماره ۲۶ مؤسسه جغرافیا - دانشگاه تهران.
- 12 - Chambers.R. (1974) - Managing Rural, development - London, Methuen.
- 13 - Progress in Human Geography .Vol6,1982 , P.465.
- 14-World Bank. 1975a, P3.